
•• VNITŘNÍ STRUKTURACE
FANTASTICKÉ LITERATURY

8. TRADIČNÍ DĚLENÍ

Za fantastickou můžeme označit celou škálu literárních děl. Nepřekvapí tedy, že se v rozmezí fantastické literatury vyhraňuje značné množství podkategorií s nepevnými hranicemi, jež jsou narušovány nejen diachronně, ale současně i v rámci jednotlivých textů využívajících postupy vlastní různým žánrům fantastična.

V teorii soustředěné na fantastiku je tradiční členění do tří hlavních proudů, na *science fiction*, *fantasy* a *horor*. Další podkategorie se vymezují v rámci těchto tří (*science fantasy*, *hard SF*, *vesmírná opera* a další) nebo mimo ně (například *utopie*, *antiutopie*). Toto dělení je přirozeně pouze rámcové a v mnoha případech nejsou dána spolehlivá kritéria pro odlišení jednoho žánru od druhého.

Základním kritériem oddělujícím *science fiction* a *fantasy* je vysvětlitelnost fantastického prvku – to výborně funguje u děl nacházejících se ve středu neostrých množin obou kategorií, méně pak na jejich okrajích. Navíc zdaleka ne všechny texty psané jako *science fiction* skutečně pracují s racionální vysvětlitelností, o vědeckém přístupu nemluvě. Častějším příznakem je specifický jazyk obsahující vědeckou či pseudovědeckou hantýrku a přítomnost prototypických prvků – Gary K. Wolfe je nazývá *ikonami* (WOLFE 1979) – robotů, monster, mezihvězdných poutí a podobně. Fikční svět „skutečné“ *science fiction* (kterou v této práci pro rozlišení označuji jako *vědeckofantastickou literaturu* či *hard SF* s ohledem na místo vzniku) podléhá tvrdým pravidlům nejen vnitřní hodnověrnosti (jak je tomu u *fantasy*), ale současně musí respektovat přírodní zákony a domýšlet všechny aspekty prostředí do důsledků. Zatímco ve *fantasy* fikčním světě může být modré či rudé slunce bráno jako součást magického světa nevyžadující vysvětlení, autor *science fiction* si v takovém případě musí umět představit obhajitelný model celého vesmíru (galaxie přinejmenším), v němž se vyskytují takto zbarvená slunce, a domyslet, jaký vliv bude mít přítom-

nost dvou různých sluncí a jejich specifických záření na planetu a její biorytmy. V eseji *Do-It-Yourself Cosmology* Ursula K. Le Guinová upozorňuje na úsilí vyžadované od autora science fiction: „*Lidé neobeznámení s vědou nebo se science fiction jsou obvykle přesvědčeni, že „spisovatelé science fiction si všechno prostě vymýšlí“, ale samozřejmě jakýkoliv alespoň z poloviny seriózní spisovatel science fiction musí svá témata studovat a mít příručky po ruce. Představitost je podstatou, ale je kontrolovaná představitost [...]“* (LE GUIN 1989: 103, vlastní překlad). Isaac Asimov v tomto kontextu namítal proti termínu speculative fiction, který vnímal jako zástěrku pro špatnou science fiction „*zastávanou řadou lidí, kteří vědí velmi málo o vědě a kteří raději volně spekulují, aniž by se museli namáhat osvojit si pravidla hry“* (ASIMOV 1981, citováno podle Wolfe 1986: 123, vlastní překlad). V řadě případů je však (pseudo) science fiction prvek spíše platformou pro rozvinutí myšlenky (připomeňme alespoň Wellsovy texty zmíněné v první části práce) či dobrodružného příběhu. Nemálo děl by si zasloužilo označení technologická, a nikoli vědecká fikce, neboť nejsou vystavěna na vědecké metodě, ale „pouze“ na pokročilé technologii; pohyb vesmírem v lodích překračujících rychlost světla, teleportace i medicínské zákroky zajišťující nesmrtnost a mnoho dalších ikon science fiction textů. Považuji tedy za přínosné oddělení dnešní většinové produkce science fiction, která se vyznačuje spíše typickými ikonami a postupy⁷⁵ nežli přísným sepětím s vědou, a vědeckofantastické literatury (*hard SF*), pro niž věda zůstává prvotním východiskem a vědeckofantastický prvek je více než kulisou příběhu. O vědeckofantastické literatuře se nedá, na rozdíl od fantastiky jako takové, hovořit v době, kdy se ještě nevyhranila věda jako typ lidské činnosti a jako relativně samostatná společenská síla (viz GENČIOVÁ 1980: 98).

Vzhledem k častým průnikům obou subkategorií je odlišování mezi science fiction a fantasy spíše intuitivní a typizované než podložené. Ke kulisám science fiction charakteristicky patří poznávání vesmíru, roboti, vyspělá technika a setkání s představiteli mimozemského inteligentního života, zatímco fantasy je primárně spojována s dobrodružnými výpravami různorodých skupinek, s čaroději a draky, se zářícími meči a s magií. Toto dělení založené na zobecnění děl typických pro jednu či druhou subkategorii ovšem selhává v okamžiku, kdy se je pokusíme aplikovat na text jakýmkoli způsobem vybočující ze zažitého schématu. Pokud se příběh odehrává v naší realitě a v současnosti a fantastický motiv neobsahuje robota ani trpaslíka, popřípadě pokud elfové dorazí na planetu Zemi jako delegace z vesmíru, ocitáme se na vážkách. Spolehlivá nejsou ani další kritéria: věda jako zdroj inspirace pro science fiction a mytologie, pohádky a mystika pro fantasy, typicky (ale ne nutně) protikladná orientace na časové ose (budoucnost pro science fiction a minulost pro fantasy), poselství a záměr textu ani metody (například pro science fiction typická extrapolace a holistický přístup fantasy).

75 Poznání, nikoli nutně vědecké, zasazení do budoucnosti či na jinou planetu, metoda extrapolace, důraz na vyspělou techniku a etické otázky s ní spojené a podobně.

Nutnost vědeckého přístupu při tvorbě hard SF fikčních světů vede některé teoretiky fantastiky k podceňování fantasy jako pohodlné imaginace, jež nemusí brát ohled na přírodní zákony ani na logiku. Teoretik a kritik fantastiky Darko Suvin (který zavedl pojem *estrangement*, *zcizení* do teorie fantastiky) považuje fantasy za čistě podřadnou kategorii parazitující na science fiction: „Protože *fantasy* nesměruje k napětí mezi nadpřirozeným a přirozeným prostředím empirického autora, její monotónní snižování všech možných horizontů až k smrti z ní činí jen subliteraturu mystifikace. Komerční řazení do stejné kategorie jako *science fiction* je tak závažnou medvědí službou a sociopatologickým jevem“ (SUVIN 2005: 28, vlastní překlad). Ve své další studii *SF and the Geological Jungle* Suvin přímo píše o parazitismu fantasy (SUVIN 1979: 67).

James Gunn nazývá *science fiction literaturou změny* a *fantasy literaturou rozdílu* a odlišuje je s ohledem na to, zda vybízí čtenáře k pokládání takzvaných *realistických otázek*: „Když postava propadne králičí norou nebo projde zrcadlem, spisovatel říká čtenáři: *nepokládej realistické otázky. V science fiction příběhu jsou realistické otázky nezbytné pro plné porozumění a prožitek; čtenář má porovnat fikční svět s reálným světem a vyhodnotit ho nejen jako lepší nebo horší, anebo prostě jen jiný, ale musí být schopen zjistit, co to lepší nebo horší nebo různé způsobuje. V případě, že si čtenář nepoloží realistické (hard) otázky při čtení řekněme Mission of Gravity nebo Levé ruky tmy, a čte je místo toho jako fantasy, uniká mu většina významu těchto románů*“ (GUNN 2005: 10, vlastní překlad).

Fikční světy *science fiction* a aktuální svět jsou ve vzájemném vztahu, svět *science fiction* se od aktuálního světa typicky odvozuje a nějakým způsobem je proti němu změněn, zatímco fikční světy *fantasy* podle Gunna nemusí ke světu aktuálnímu zaujímat žádný vztah, jsou jednoduše odlišné. Gunn upozorňuje na to, že oba typy mohou sdílet a navzájem od sebe přebírat své charakteristické motivy, avšak stále se bude lišit způsob, jakým budou použity a popsány. Stroj času (typická rekvizita *science fiction*) se může objevit i ve *fantasy* příběhu, ale autor se se vši pravděpodobností nebude snažit osvětlit jeho fungování a čtenáři tak dá najevo, že pokládat realistické otázky je zbytečné.

Dále pak Gunn uzavírá: „*Fantasy a science fiction patří do stejné široké kategorie beletrie, která se zabývá jinými událostmi než těmi, které se vyskytují anebo vyskytovaly v každodenním světě. Patří ale k výrazně odlišným způsobům pohledu na dané světy: fantasy je nereálná; science fiction je realistická. Fantasy vytváří svůj vlastní svět s vlastními zákony; science fiction existuje v našem vesmíru s jeho zákony. Fantasy je soukromá představa, již přijímáme právě kvůli vizi; science fiction je veřejná vize, která musí splnit všechny testy reality. Základem fantasy je psychologická pravda; na ničem jiném nezáleží. Základem science fiction je reálný svět. Odpovídá příběh na realistické otázky? Na ničem jiném nezáleží*“ (IBID.: 11, vlastní překlad).

Domnívám se, že ona odlišnost fikčních světů *fantasy* od aktuálního světa je do značné míry vnější a *fantasy* není na aktuálním světě tak zcela nezávislá, k čemuž se vracím při vlastním návrhu vnitřního členění fantastiky.

- Vnitřní strukturace fantastické literatury

Gary K. Wolfe problematizuje charakterizaci fantasy jako opozice science fiction, tedy metodu pouhého obrácení znaménka u kritéria vysvětlitelnosti fantastického prvku: „*Začíná se objevovat zajímavý princip: nemůžeme, to je zřejmé, použít naše rozeznání kognitivní nemožnosti pro ‚zkoušku‘ fantasy, alespoň ne stejným způsobem, jakým můžeme použít naše rozpoznání toho, co je možné, pro test přijatelnosti science fiction*“ (WOLFE 2004: 226, vlastní překlad). Fantasy není opozitem science fiction (což snadno může vést k jejímu podceňování), ale komplexním literárním žánrem s vlastními pravidly, jak jsem se pokusila ukázat již v první části práce.